

ALGUNS TOPÒNIMS HISTÒRICS DE LA COSTA CALVIANERA*

JOSEP NOGUEROL MULET

Aquesta comunicació s'adaptarà a topònims documentats a fonts escrites fins al segle XVI i a més situats a la costa o a l'àrea propera a la mar.

Per a la present comunicació he deixat de banda les dotzenes de sementers, turons i comellars recollits oralment a les possessions del terme per comentar alguns dels més coneguts arreu de l'illa. És evident que tractar dels grans topònims suposa un risc que assumesc plenament alhora que escoltaré les altres aportacions que els erudits i els no tan erudits vulguin exposar. L'intent de desxifrar l'origen dels topònims històrics esdevé sovint una tasca o un divertiment que requereix prou documentació i molt sovint llançar hipòtesis que a vegades poden semblar absurdes o que noves aportacions condemnin a l'oblit. Jo no sóc estudiós apassionat de la toponímia en general sinó recol·lector de paraules al paisatge concret de Calvià.

Pel present treball he utilitzat el *Cronicó Medieval* de Ramon Rosselló, eina indispensable per a qualsevol estudi de les Illes, i alguns talls sincrònics posteriors com el Mapa Despuig de 1784, els comentaris de Berard de 1789, les informacions de l'Arxiduc de 1884, el Mapa Nàutic de Gómez-Imaz de 1893, el CTM de 1959 i d'altres informacions de la meva recollida oral de tot el terme de Calvià publicada al mapa topogràfic 1/5.000 que s'ha editat aquests darrers anys. He fet servir també el DCVB d'Alcover Moll, l'*Onomasticon Català* de Coromines, un diccionari d'àrab i d'altres estris.

L'actual zona costanera de Calvià, plena d'hotels i carreteres amb un creixement il·limitat de població, té molt poc a veure amb la de l'època medieval que es manté fins al segle XIX. Abans la població era mínima i la presència dels grans aiguamolls de la Porrassa, Santa Ponça i més petit a Peguera a més del perill de pirates implicava que quatre grans possessions (Peguera-la Torrada, Santa Ponça amb la Porrassa i Bendinat) disposaven de tot el territori costaner sense cap nucli de població ni tampoc de pescadors excepte els de l'interior (Calvià i posteriorment Es Capdellà) sorgits a l'acabament del segle XVI vora l'església.

La costa de Calvià era sobretot zona de dependència clara o indret de pas des del gran nucli de Palma, o del més petit d'Andratx, i la majoria dels seus pobladors (amos de possessió, missatges, talaiers, roters, picapedrers...) no eren generalment del terme sinó

* Aquest article es va presentar com a comunicació a la XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia que se celebrà a la vila de Sant Joan el 16 de gener de 1999. He incorporat algunes de les matitzacions i comentaris que en feren al col·loqui Guillem Rosselló, Cosme Aguiló i Joan Miralles.

d'altres indrets de Mallorca. Aquesta despersonalització i manca d'autocentrament ha marcat moltíssim la toponímia d'un terme creat de manera postissa pels interessos de la Conquesta Catalana com a desmembració del districte àrab de Medina. Els problemes actuals de Calvià i Marratxí no són tan diferents com sembla.

Aquí ens centrarem en topònims que apareixen documentats abans del segle XVI però que perviuen amb molta vitalitat encara que alguns hagin canviat la seva forma. Tractaria extensament de quatre: *Cala Aixada*, *Na Marió*, *El Toro i Magaluf* i només de passada i sense entrar-hi a fons d'altres més antics: Illetes, Portals, Rafalbetx, Es Malgrat, Santa Ponça, Peguera i el desaparegut Trafalempa.

CALA AIXADA

L'accident de la costa situat entre el caló de sa Nostra Dona i cala Portals Vells on s'ubica el Casino de Mallorca, (indret on es remenen fortunes i se celebren espectacles musicals o també nits patriòtiques) apareix a diversos mapes i a l'Enciclopèdia de Mallorca com a CALA AIXADA, als CTM CA L'AIXADA i a d'altres mapes d'aquest segle com a CALA XADA. És evident i fins i tot lògica la confusió entre la Cala i l'abreviatura popular de casa CA amb l'article femení apostrofat perquè la pronúncia és la mateixa.

Suposam que tothom coneix una AIXADA, eina composta per un ferro acabat en tall o en punta amb un ull per on s'adapta un mànec de fusta. Justificar una Aixada en un indret marítim sembla complicat i més quan ens trobam amb la fluctuació de Cala, Ca i abans Cap. Si anam cap enrere trobam documentat al mapa de 1893 Cala Cap l'Aixada i uns anys abans l'Arxiduc apunta Ca l'Aixada que és qui introdueix l'eina agrària i també una casa que possiblement també existís. Cent anys enrere Berard apunta l'any 1789 en castellà CABO LAXADA (amb ics i junt), uns anys abans el mapa Despuig assenyala CABO LA XADA (també amb ics però separat).

Ens trobam, doncs, amb un topònim que va variant l'escriptura mínimament però cavalcant entre els genèrics: l'entrada Cala, la punta de la Cala o sigui el Cap o *Cabo* i fins i tot una casa reduïda a CA i un apel·latiu inconcret però molt semblant: Laxada, Xada, Aixada.

Serà la documentació anterior, concretament la visita del virrei Lluís Vich l'any 1585 que en repassar la costa i utilitzant el castellà pot resoldre l'origen:

*la torresilla de la isleta... adonde dicen la Punta Negra...y de allí más adelante
visité Cala Viñes y Cala Rejada... Hay allí cerca Cala Portal muy seguro puerto..*

La Cala Rajada la situa clarament entre Cala Vinyes i l'actual Portal Vells, topònims encara vius amb variacions. El peix inicial que ha donat nom a tants topònims de l'illa, s'ha anat transformant en una eina agrària. La poca població de l'àrea i l'escassa importància de l'indret substituït per altres punts de vigilància propers en serien la causa.

La Cala Rajada del segle XVI ens indicaria el pas fonètic de la palatal sonora, africada a la pronúncia dialectal en posició intervocàlica, cap al seu ensordiment en palatal sorda i el posterior emmudiment de la vibrant múltiple: CALAXADA. A partir d'aquest ensordiment de la palatal i emmudiment de la vibrant ens trobaríem amb un topònim transcrit per fonts escrites que a vegades remarcarien el Cap, d'altres la Cala i després una Casa.

EL TORO

Aquesta illa és l'indret més al sudoest de Calvià i se situa davant el sortint del Banc d'Eivissa, del qual el separa un freu de devers 500 metres d'amplària on es troba l'illot del Toretó. Té 29 metres d'altitud i quatre-cents metres de longitud, amb un far. És un illot ben visible que es troba en un redol fabulós pel paisatge i l'absència de construccions però sobretot molt castigat pels temporals. Normalment no se l'anomena amb el genèric 'illa de' sinó simplement El Toro amb l'article normatiu que a les Balears utilitzam com a senyal d'importància i respecte per oposició al salat. Ningú diu Es Toro ni es troba escrit. El fet de la urbanització costanera del mateix nom fa que a hores d'ara a vegades s'hagi d'especificar en segons quins contextes si es tracta de l'illot amb el far o a la zona habitada. Aquest topònim ha tingut la sort d'esser una paraula comprensible i prou comercial per la festa espanyola perquè s'ha traslladat a la urbanització que es situa a les Penyes Roges o Rafalbetx, topònims més documentats i antics però menys afortunats.

Respecte a aquest topònim s'han elaborat teories ben complicades respecte a una rel TOR com a formació rocosa que exposaria un origen prerromà com la paraula "turó" que semblaria per a molts l'origen de la muntanya de Menorca homònima El TORO. El seu origen potser es trobi en l'article àrab AL més la forma TOR com a muntanya també en àrab, l'evident confusió entre El Toro (amb l'article literari català) i Al Toro (amb l'article àrab) no es produiria a llocs com a València on es distingeix clarament, però a la fonètica de les Balears amb vocal neutra a ambdues formes es pot confondre. No gaire lluny d'aquest indret marítim a la zona de Peguera es troba la possessió de TORÀ que també ha atret aquestes especulacions i fins i tot parlar d'una TORÀH, llibre sagrat dels jueus, quan es troba documentada l'any 1342 la seva venda a Joan Torà i apareix amb l'antic nom islàmic de Benimoxet l'any 1364. La possessió de Torà seria un nom de lloc trasplantat des de la Catalunya Continental (Torà, és un poblet a la dreta del riu Llobregat, Segarra. També poblet de l'Urgellet) per un habitador del poble de Torà de nom Joan perquè Benimoxet seria el nom islàmic.

Deixant de banda aquestes teories, que poden funcionar aquí o a d'altres indrets amb el mateix topònim com assenyala Coromines i que potser altres fonts documentals que no disposam confirmassin, sembla ésser que l'illot es tracti d'una metàfora, però no per la forma física de bou que pot presentar com assenyala Alcover.

Aquí afegiríem que a la visita del virrei de 1585 no apareix El Toro sinó que assenyala *los escollos y isletas que dizen los Caballos* i no apareixen referències al Cronicó Medieval. A dos mapes francesos de l'illa, reproduïts al CTM, apareix CAVALLET l'any 1715 i CAVALLO vint-i-cinc anys després. El mapa Despuig imprés l'any 1784 ja apareix

com EL TORO sense genèric i es manté fins ara sense variacions sense que sorgeixi de bell nou com a cavall, (encara que a una certa distància, prop de Portals, es trobi Es Cavall com a topònim costaner per una roca que s'hi assembla a la recollida oral del CTM).

La idea metafòrica prendria més força en no disposar de documentació antiga però el fet d'anomenar-se abans com a castellanització evident d'Els Cavalls, l'animal representatiu de la força a l'època i l'aparició molt posterior d'El Toretó (al CTM de 1958) com a diminutiu ens situaria en una metàfora de bravura més que de forma. El toro substitueix la idea de poder enfront de l'onatge que assenyalaven Els Cavalls d'abans i el diminutiu destacaria encara més la idea de resistència a una mar freqüentment molt moguda i generalment perillosa.

Pensem que seria, per tant, una metàfora ideològica més que descriptiva: resisteix com un toro o un cavall; més que: s'assembla a un cavall o un toro. No volem descartar la possibilitat de la forma àrab ni tampoc que pot recordar un bou i que fins i tot ha tengut una "criatura" documentada a partir de les fonts orals en forma de l'illot menut amb un diminutiu no analògic ES TORETÓ, però no Es Toret (diminutiu lògic) o El Toret (amb article literari).

NA MARIÓ/ Serra de Talaia

El puig de Na Marió de 281 metres d'alçada fa partió de terme entre Calvià i Andratx i es troba entre la possessió de Peguera i Son Fortuny. Al cim hi ha una construcció prehistòrica en ruïnes anomenada Es Castellot.

Fins al segle XVIII la possessió de La Torrada, antic nom de l'actual de Peguera, era del mateix propietari de l'andritxola Son Fortuny (**Beniorella**, els primers temps de la Conquesta. Topònim àrab que a hores d'ara s'ha traslladat a una part de Son Fortuny i dóna nom a una urbanització turística) no apareix als Estims ni als cadastres de Calvià sinó integrada a l'andritxola. Na Marió era una muntanya interior d'una gran possessió, suposadament poc coneguda per la gent de pas.

És un topònim molt viu a nivell oral sense el genèric de puig i només el trobem documentat des del CTM de 1958.

Na Marió semblaria un nom de persona, Maria com a diminutiu (o potser augmentatiu), que ha donat nom a la muntanya però no hem trobat cap persona documentada a l'indret ni tampoc documents antics respecte al topònim. A la muntanya l'única construcció és una rota menuda.

La urbanització que sorgí allà abans de la guerra civil s'anomenà Sa Talaia com a nom de la possessió segregada de Peguera, per altra banda ja trobam documentada la Serra de Talaia a finals del segle XIII al Cronicó Medieval que comprendria Na Marió i la veïna Mola de Son Vic, més endavant a la Carta Naval de 1893 i d'altres posteriors es reproduïx com a PUIG DE LA ATALAYA ubicat a Na Marió.

El nom MARIA com a topònim de puig o turó provendria de l'àrab amb el significat de talaia o elevació com assenyala Coromines. Serien els casos de la província andalusa d'Almeria, el municipi mallorquí de Maria de la Salut i també el Puig de Maria o Santuari de la Mare de Déu del Puig a Pollença, ambdós amb disfresses piadoses; tots ells punts com Na Marió, que són prou elevats i permeten fer de talaies.

La presència de l'article femení acostuma designar un nom de persona que ha tengut aquell redol però pot designar també un accident del terreny (personificat) com és freqüent a l'illa, només a la zona de Peguera es troben dos costers Na Rosta i Na Bruta i un comellar Na Fonda).

Després d'aquesta llarga descripció i informació sobre el topònim Na MARIÓ / Sa TALAIA es pot plantejar una hipòtesi ben interessant: ens trobaríem, aleshores, amb la pervivència a nivell oral al llarg dels segles d'un topònim àrab que designaria el mateix que s'ha transcrit a les fonts escrites amb la traducció catalana de TALAIA?

MAGALUF

Terrenys de la costa de Calvià anomenats també Magalluf (amb palatal) o Magal-luf (amb geminació). Les tres formes viuen a la parla. Aquest topònim és prou conegut a Mallorca i sobretot a Anglaterra per les disbauxes dels *hooligans* i per la immensa urbanització que ha sorgit al lloc. La primera documentació escrita de la qual disposam data de 1531 que apareix com a platges de Magalluf amb la líquida palatal. Posteriorment s'assenyala l'indret com Es Magaluf o Magalluf constantment referint-se a la platja.

Segons l'Alcover Moll: *Magaluf és nom propi d'home sarraí i respecte al topònim assenyala: Etimologia incerta; segurament aràbiga*. A Sicília hi ha el mot **macalubbi** '*volcans de fang o d'aire*', que poden tenir relació amb el nostre topònim.

Posteriorment Mascaró Passarius l'assenyala com a nom de persona jueu a l'Enciclopèdia de Mallorca i assenyala unes cites: Magaluf ben Jusef (1234) sense especificar d'on surt i esmenta que l'any 1334 els batles d'Andratx i de Calvià devien 20 lliures a Magalluf i Jusef Feznati, germans jueus. Extret del Cronicó de Ramon Rosselló que no explica la ubicació concreta d'aquests jueus i per tant no té perquè referir-se a l'indret.

Segons Pedro Cantarero Verger deriva de la pronúncia aràbiga **MAGAL·LOFA** que vol dir '*gent de paraula*'.

Coromines assenyala que el topònim de Calvià podria tenir el mateix origen que un Magaluf '*espècie de pell o drap*' que provendria de l'àrab vulgar **MAQLUF** de **MAQLUB** '*girat a l'inrevés*'.

Hi ha dos topònims d'escriptura semblant a Mallorca però referits a indrets prou diferents: Es Magalaf, indret del terme d'Escorca situat entre el Cingle des Romaní i el Morro de la Corda; Cova de MAGALUF, al terme de Ses Salines segons notícies per documentació datada el 1331. Que no tenen per què tenir relació amb aquest.

Moltes teories per tots els gustos, més apropiades en general al món àrab encara que el prenom jueu sigui la més acceptada i evidentment ni llatins ni catalans i potser cap prou convincent per a tothom com tampoc ho serà per a molts l'exposada a continuació.

Nosaltres pensam que un cop analitzats els topònims costaners de Calvià fins a finals del segle XVI no en trobam cap que designi persones sinó que la majoria són descriptius d'accidents físics (Illetes, Punta Negra, Penyes Roges, La Caleta) activitats (Portals, Peguera) o animals i vegetals (Cala Vinyes, Cala Rajada, Cala Figuera, los Caballos...). El lloc on s'ubicaven les platges era un gran salobrar que fins al segle XIX fou un focus d'infeccions i paludisme, despoblat on difícilment a segles anteriors es trobaria alguna persona cristiana, jueva o àrab per donar un nom, la possessió de la Porrassa és més a l'interior. Hi ha informadors orals que assenyalen Es Magaluf com al torrentó que comunica el salobrar amb la platja.

Pensam que es tracta d'un topònim descriptiu format a la dominació islàmica compost per les paraules àrabs **Ma** + **Haluf**, *aigua porca* com a designació pejorativa de l'indret d'aigües brutes.

La paraula **ME** (escrit MA) de l'àrab encara avui s'utilitza per gent major i no tan major de Mallorca com a fossilització lèxica en el llenguatge dels grans als nins per designar aigua a la frase feta **VOLS ME** (amb e neutra). Es troba documentada a l'Alcover Moll com a forma encara usual a València en la mateixa acepció generalitzada a Mallorca: aigua de l'àrab MA. A alguns pobles de l'illa s'usa com a **VOLS BE** (també documentat a l'Alcover Moll) amb els canvis fonètics propis de la parla popular.

La paraula '**Hil'lufun**', **Haluf/Halufo** amb h aspirada com a pronúncia vulgar de porc devia ésser prou coneguda a l'època del repoblament per la prohibició de musulmans i jueus a menjar porc i el culte que li profesen els cristians. La A en posició àtona passa a pronunciar-se E i el pas fonètic de la H aspirada de l'àrab a G, oclusiva velar sonora (d'oclusiva a espirant entre vocals) sembla prou lògic. Seria per tant un topònim àrab, descriptiu com a metàfora dels aiguamolls infectes, el porc es considera un vehicle de transmissió de malalties i la porqueria sinònim de brutor.

A més de la similitud fonètica voldríem remarcar una altra raó més hipotètica i aquí parlarem breument dels altres topònims de la costa de Calvià fins al segle XVI. Magaluf és un topònim que no desapareix perquè evidentment era entès pels usuaris del lloc i la gent de l'època (Me, per aigua encara viu a hores d'ara a Mallorca i Haluf com a porc o brut evidentment prou conegut per tantes raons).

Aquests segles primers es produeix la catalanització progressiva de la majoria dels topònims àrabs per qüestions polítiques i de comprensió de l'entorn, no cal esmentar tantes possessions documentades (**Bernivella**, **Benimoxet**, **Benichixan**, **Benifetzó**... només a Calvià) i també els accidents de lloc de la costa calviànera.

Sobretot és ben curiosa a la zona més a l'Oest d'Es Magaluf. El topònim Trafalempa substituït per Punta de Calafiguera ja a l'any 1585 (**Traf-al-Empa**), potser *El Cap més*

Elevat, que suposadament designa una punta amb algun apel·latiu o descripció no gaire clar com Trafalgar a Cadis (Traf-al-Gar, punta de l'Oest, des de Tarifa). La desaparició d'aquest topònim tantes vegades documentat fins a meitat del XV i la seva substitució física pel trasllat d'un petit accident proper com Calafiguera, ja existent, seria una manera de catalanitzar i entendre els noms del nou lloc: l'actual Cap de Calafiguera és un topònim traslladat per tapar-ne un de major que no s'entenia.

Rafalbetx escrit amb moltíssimes variants, paraula de clares ressonàncies àrabs que, segons Coromines ve de l'àrab '**ar-raff al-baid**' literalment '*els ràfeces blancs*' (ràfec seria un tipus de pedra o una part de la teulada que sobresurt del pla de la façana'), sembla esser, segons l'opinió de Coromines i Mascaró, originàriament l'actual Portals Vells, poc després d'esdevenir l'indret per tragar marès via marítima per fer la catedral i les muralles, o sigui el Port Alt de Palma per la llunyania (pluralitzat Ports Alts i finalment Portals, per emmudiment habitual de la t) i traslladar-se com a rafal errant a la terra ferma propera.

Els altres topònims de l'època també són descriptius Cap Andritxol (Cap més proper a Andratx), port o platges de Peguera (pel moll on s'embarcava la pega del forn del darrera... posteriorment passà a possessió), Santa Ponça (dubtosament com a nom femení de Ponç, sinó més bé de PORT o PONT, amb senyal d'importància), La Caleta (cala petita en comparació a la Cala de Santa Ponça), Es Malgrat (pas del canal, mal desembarc, idea de desgràcia o Malgrat com a castell fort) Penyes Roges (el color vermell encara visible dels penyals), illa o mars de la Porrassa (la possessió del darrera que suposam era un indret de moltes porrasses) la Punta Negra (pel seu color) i les Illetes (mai amb cap apel·latiu perquè eren les illes petites de Palma).

Esper que aquesta llarga explicació no hagi cansat els assistents i desitjant haver plantejat unes hipòtesis veritablement creïbles o fiables m'acomiad de vostès.

A fi de comptes l'anàlisi toponímica té l'encant de no esser una ciència exacta i la inexistència freqüent dels grans dogmes permet ensabonar les paraules i plantejar hipòtesis que cadascú creurà o no, i malauradament en el més habitual dels casos, no li preocuparà gens ni mica el perquè o l'origen d'un topònim.

RESUM

Comunicació sobre una sèrie de topònims del terme de Calvià, d'etimologia dubtosa, on s'intenta esbrinar l'origen de joms de lloc, avui oblidats alguns d'ells.

Els noms en qüestió són CALA AIXADA, EL TORO, NA MARIÓ, MAGALUF i els desapareguts Trafalempa i Rafalbetx, profusament documentats en època medieval.

ABSTRACT

Report on a series of places-name in the district of Calvià of a doubtful etymology un which it is intended to find out the origins of place-names; some of them forgotten at present.

The names at issue are CALA AIXADA, EL TORO, NA MARIÓ and MAGALUF. Next we should mention Trafalempa and Rafalbetx (both having disappeared) which were lavishly documented in the Middle Ages.